

Fərqanə Əliyeva
Kifayət Mənsimova

PEDAQOĞİKADAN ELEKTRON RESURS

Metodik vəsait

Fərqanə Əliyeva
Kifayət Mənsimova

PEDAQOGİKADAN ELEKTRON RESURS

Metodik vəsait

*ADPU-nun nəzdində ADPK-nın Metodiki
Şurasının 17 sentyabr 2018-ci il protokol №1
iclasında təsdiq edilmişdir.*

Bakı - 2018

Tərtib etdi: ADPU-nun nəzdində ADPK-nın Tədris-metodika kabinetinin müdiri,
f.ü.f.d **Fərqanə Əliyeva Aydın qızı**

ADPU-nun nəzdində ADPK-nın “Pedaqogika-psixologiya” fənn
birləşməsinin müəllimi **Kifayət Mənsimova Qurban qızı**

Redaktor: Bakı Slavyan Universitetinin “Azərbaycan dili və onun tədrisi
metodikası” kafedrasının müəllimi, f.ü.f.d. **Rəna Əliyeva Ağacan qızı**

Rəyçilər: ADPU-nun nəzdində ADPK-nın “Pedaqogika-psixologiya” fənn
birləşməsinin sədri **Ülkər Qədirova Məhəmməd qızı**

ADPU-nun Metodiki təminat və akkreditasiya bölməsinin müdiri,
p.ü.f.d. **Leyla Əliyeva Xudadat qızı**

DOI <https://doi.org/10.36719/2018/258>
Bakı, “Ecoprint”, 2018

ADPU-nun nəzdində ADPK-nın Tədris-metodika kabinetinin müdiri f.ü.f.d. Fərqanə Əliyeva və Pedaqogika-psixologiya müəllimi Kifayət Mənsimovanın “Pedaqogikadan elektron resurs” metodiki vəsaiti müasir pedaqogikanın yenilikləri ilə fəal dərslərin mərhələlərinə uyğun hazırlanmışdır.

Pedaqoji proses öz başlanğıc mərhələlərində bəsit formasını yaşaya-yaşaya inkişaf edib müasir səviyyəyə çatmışdır. Müasir təlim texnologiyaları anlayışının mahiyyəti, müasir dərslər metodları və onlardan necə istifadə olunması metodik vəsaitdə öz əksini tapmışdır.

Bu kitabda pedaqogika elminə aid mövzular slayd şəklində yığılmışdır. Mühazirə materialları diskdə müəllimlər üçün tədris resursu kimi hazırlanmışdır.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
--------------	---

I bölmə: Müasir təlim haqqında nəzəriyyə

<i>Müasir dərslər və fəal təlim</i>	7
<i>Müasir təlim prinsipləri</i>	11
<i>Fəal təlimin nəzəri məsələləri</i>	14
<i>Fəal təlimin mexanizmi</i>	15
<i>Fəal və ənənəvi dərslərin quruluşunun müqayisəsi</i>	15
<i>Fəal dərslərin işlənilib hazırlanması</i>	16
<i>Fəal dərslərin planlaşdırılması bacarığı</i>	18
<i>Dərslərin tipləri</i>	21
<i>Fəal təlimin xüsusiyyətləri</i>	22
<i>Fəal təlimin üsul və texnikaları</i>	23
<i>Layihələr texnologiyası</i>	40
<i>Fəallaşdırma texnikaları</i>	42
<i>Fəallaşdırma oyunları</i>	43
<i>Fəal dərslərin mərhələlərinin həyata keçirilməsi qaydaları və yolları</i>	46
<i>Qruplara bölünmə texnikaları</i>	58
<i>Fəal təlimdə iş formaları</i>	60
<i>Qruplarla iş</i>	63
<i>Cütlük şəklində iş, kollektiv iş və fərdi iş</i>	65
<i>Fasilitasiya və ona verilən tələblər</i>	67
<i>Fasilitasiya qaydaları</i>	68
<i>Fasilitatora vacib olan keyfiyyətlər</i>	69
<i>Müasir dərslərin qiymətləndirilməsi</i>	72
<i>Fəal təlimdə qiymətləndirmə</i>	73
<i>Formativ və summativ qiymətləndirmə</i>	74
<i>Müəllim üçün qiymətləndirmə üzrə nümunələr</i>	76

II bölmə: Pedaqogikadan elektron dərslər

<i>Pedaqogikanın mövzusu, əsas anlayışları, sahələri, başqa elmlərlə əlaqəsi</i>	78
<i>Pedaqoji elmin mənbələri</i>	84
<i>Pedaqoji elmin tədqiqat metodları</i>	90
<i>Pedaqogika elminin və pedaqoji fikrin inkişaf tarixi</i>	98
<i>Azərbaycanda pedaqoji fikrin və elmin inkişaf tarixi</i>	108
<i>Pedaqoji prosesdə ziddiyyətlər məsələsi qanunayğunluqlar və qanun məsələsi</i>	119
<i>Pedaqoji proses</i>	126
<i>Şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri göstərən amillər</i>	134
<i>Didaktika haqqında anlayış, onun problemləri</i>	145
<i>Azərbaycanda təhsil sistemi. Təhsil sisteminin prinsipləri</i>	154
<i>Təhsilin məzmununu əks etdirən sənədlər</i>	160
<i>Təlim prosesinin mahiyyəti, məzmunu və vəzifələri</i>	168
<i>Təlimin metodları</i>	175
<i>Təlimin təşkili formaları</i>	181
<i>Təlimdə müvəffəqiyyətə nəzarət, onun hesaba alınması</i>	189
<i>Tərbiyənin mahiyyəti, məqsədi, məzmunu və hərəkətverici qüvvələri</i>	197
<i>Şüuru formalaşdırıcı metodlar</i>	203
<i>Fəaliyyətin təşkili və davranış təcrübəsini formalaşdırıcı metodlar</i>	209
<i>Fəaliyyət və davranışı stimullaşdırıcı metodlar</i>	216
<i>Dünyagörüşünün formalaşması, əqli tərbiyə</i>	223
<i>Əxlaq tərbiyəsi</i>	229
<i>Əmək tərbiyəsi və peşəyönümü</i>	234
<i>Ekoloji tərbiyə</i>	240
<i>Sınıfdən xaric və məktəbdən kənar tərbiyə işləri</i>	245
<i>Sınıf rəhbərinin işinin məzmunu və planlaşdırılması</i>	252
<i>İstifadə olunmuş ədəbiyyat</i>	258

ÖN SÖZ

Azərbaycan Respublikasının bütün sahələrində olduğu kimi, təhsil sahəsində də geniş miqyaslı islahatlar aparılır. İslahatların gedişi və ilkin nəticələri göstərir ki, yaranan bir çox pedaqoji məfhumları ənənəvi təlim çərçivəsində həll etmək mümkün deyil. Təhsil sahəsində aparılan islahat pedaqoji elmin özündə də islahat aparılmasını zərurətə çevirmişdir.

Pedaqogikanın əsasında duran başlıca metodoloji prinsiplər bunlardır: Pedaqogika bütün pedaqoji məsələlərin həllində formal məntiqdən deyil, dialektik məntiqdən çıxış edir; Hər bir pedaqoji hadisəni inkişafda nəzərdən keçirir; ona zaman və məkan çərçivəsində qiymət verir; pedaqogika Azərbaycanda pedaqoji fikrin tarixi və nəzəriyyəsini vəhdətdə götürür və buna üstünlük verir; digər ölkələrdəki pedaqoji fikrə laqeydlik göstərmir.

Müəllim hazırlığı sistemində pedaqogika elmi xüsusi yer tutur. Gələcək mütəxəsislərə pedaqoji fəaliyyətin elmi və nəzəri əsaslarını öyrətmək, onlarda zəruri peşə keyfiyyətləri, bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq pedaqogika elminin əsas məqsədidir. Pedaqogika həm nəzəri, həm də tətbiqi elmdir; yalnız nəzəriyyəni praktikaya tətbiq etməklə onu daha yaxşı öyrənmək olar.

Bu vəsait gənc müəllimlərin hazırlanması üçün müasir yanaşmalar baxımından aktualdır. Belə ki, vəsaitdə Azərbaycanda pedaqoji elmin inkişaf tarixi, pedaqoji proses, pedaqoji elmin sahələri, mənbələri, tədqiqat metodları, təlim və tərbiyənin mahiyyəti, məzmunu, qanunauyğunluqları və prinsipləri, təlim və tərbiyənin metodları, təşkili formalarının tədrisi ilə bağlı elektron materiallar, metodiki tövsiyələr öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı tələbələrdə pedaqoji problemlərə elmi yanaşma bacarığı formalaşdırmaq, onları təlim-tərbiyə sahəsində müasir istiqamətlərlə tanış etmək, pedaqoji təfəkkürü inkişaf etdirmək, pedaqogika kursunu daha maraqlı təşkil etmək, müasir texnologiyaların, müasir dərslərin mərhələlərini səmərəli həyata keçirmək məqsədi nəzərdə tutulur.

Vəsait üzərində işlərkən müəllim materiallara yaradıcı yanaşaraq istənilən metoddan istifadə edə bilər, hər şeydən əvvəl oxunulanlar barədə həyati təsəvvürləri işə salmaq, şəxsi tərcübəyə istinad etmək, nəzəri mülahizələrə tənqidi və yaradıcı yanaşmaq lazımdır. Öyrənilən nəzəri məsələləri məktəb və ailə təcrübəsinə tətbiq etmək, ayrı-ayrı pedaqoji hadisə və prosesləri, konkret situasiyaları təhlil edib qiymətləndirmək də vacib şərtidir.

Təlim, təhsil, tərbiyə və inkişaf tarixin bütün pillələrində həmişə mövcud olmuşdur. Pedaqoji proses öz başlanğıc mərhələsində bəsit formasını yaşaya-yaşaya inkişaf edib müasir səviyyəyə çatmışdır. Pedaqoji proses müasir dövrümüzün inkişaf səviyyəsində durğunlaşıb qalmayacaq, məzmun və keyfiyyət baxımından inkişaf edəcəkdir.

Orta ixtisas və ali məktəblərdə əsas tədris üsullarından birinin mühazirə olduğunu nəzərə alsaq, mühazirənin tələbələrə zəngin informasiya ilə çatdırılması, tələbələrin müstəqil yaradıcılıq imkanlarının artırılması, məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi müasir təlim texnologiyalarının və İKT–nin tətbiqi zamanın əsas tələblərindəndir. Bu, təlim mühitində müəllim tələbə arasında ünsiyyətə, tələbələrin əməkdaşlıq şəraitində əlaqə qurmasına, mühazirənin canlı və maraqlı keçməsinə, tələbələrdə müstəqil düşüncə vərdişlərinin formalaşmasına imkan verir.

Metodik vəsaitdə fəal dərs və onun mərhələləri, müasir təlim üsulları və formaları həm nəzəri, həm də praktik olaraq göstərilmişdir. Pedaqogikanın ümumi məsələləri dərs formasında həm şəkil formatında, həm də diskdə müəllimlərin istifadəsi üçün hazırlanmışdır.

Müəlliflərdən

MÜASİR DƏRS VƏ FƏAL TƏLİM

Təhsil müəssisələrində, o cümlədən, orta ixtisas təhsili müəssisələrində də tədris prosesində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi, dünya təhsil sisteminə inteqrasiya məsələlərinə ciddi yanaşılır.

Təhsilin keyfiyyəti bir təkcə şərt deyil, həm də prosesdir. Keyfiyyətli təhsil prosesin əsas tərkib hissələrindən biri dərslərin təşkilidir: onun mərhələləri, təlimin forma, üsul və metodlarıdır; onun qurulması optimal düzgün həllin tapılmasıdır.

B.A.Suxamlinski demişdir: "Dərs müəllimin ümumi və pedaqoji mədəniyyətinin güzgüsüdür, onun intellektual zənginliyinin ölçüsüdür, erudisiya dünyagörüşünün göstəricisidir. "Hər birimiz dəfələrlə özümüza suallar veririk: "Mən nə edim ki, şagirdlərimin biliklərinin keyfiyyəti yüksək olsun?", "Təlimin effektiv forma metodlarından istifadə edirəmmi?", "Şagirdlərə yanaşmamız düzgündürmü?"

Ənənəvi dərs – doğma insan kimidir; müasir tələblərə cavab verməyə də, bu dərstdə hər şey tanışdır. "Bəlkə heç nəyi dəyişməyə ehtiyac yoxdur?" Ənənəvi dərs - digər dərs növləri üçün əsasdır, bu elə bir böyük tarixdir ki, burada bir neçə nəsil öyrənib təhsil alıb.

Müasir dərs nədir? Dərsə müasirlik verən nədir? Bu-günkü dərs dünənkindən nə ilə fərqlənir? Dərslərin analizi göstərir ki, həm şagirdlər, həm də müəllim üçün dərs onda maraqlı ola bilər ki, o sözün geniş mənasında müasir olsun. Müasir – bu həm tamamilə yenidir, həm də keçmiş ilə əlaqələri kəsməyəndir, bir sözlə aktualdır. Aktualdır – müasir dövr üçün vacibdir, zəruridir. Əgər dərs müasir-dirsə, onda o mütləq gələcək üçün əsas qoyur, keyfiyyətli təhsilin əsasını qoyur. Müasir dərs – yeni texnologiyaların köməyi ilə təşkil olunan, ümumi məqsədlərə çatmaq üçün əməkdaşlıqdır.

Müasir dərstdə müəllim hər bir uşağı görür, onun potensialından maksimum istifadə edir. Müasir dərs – bütün iştirakçıların qarşılıqlı inam və etibar əsasında canlı ünvanıdır. Müasir dərs – İKT-lərin istifadəsi ilə keçirilən dərstdir. Müasir dərs, ona xas olan bütün əlamətləri saxlamaqla, variant deyil, həm də mütəmadi inkişaf edən forma kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu inkişafın əsas istiqaməti onda görünür ki, dərs nəinki müəllimin, həm də şagirdin yaradıcılığının nəticəsi olsun.

Müasir dərs necə olmalıdır? Müasir dərs – hər şeydən əvvəl müəllimin şagird şəxsiyyətinin inkişafı üçün, onun elmi inkişafı üçün, bilikləri dərin, şüurlu mənimsəməsi üçün, mənəvi əsaslarının formalaşması üçün bütün imkanlardan bacarıqla istifadə

etdiyi dərslərdir. Müasir dərslər – şagirdlərin maraqları əsasında qurulub, onların tələbatlarının ödənməsinə istiqamətlənən, səmimi atmosferdə təşkil olunan, fəal təlim metodlarından istifadə edilən, əyani vəsaitlərin elmi informasiyanı müşayət edən, şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti əsasında qurulan dərslər olmalıdır.

Müasir dərslərin xarakteristikasını necə verə bilərik:

1. Müasir dərslərdə darıxmağa, qorxuya, hiddətə, hirsə yer yoxdur.
2. Müasir dərslərdə maraq, inam və əməkdaşlıq atmosferi hökm sürür.
3. Müasir dərslərdə hər bir şagirdə yer var, ona görə ki, müasir dərslər onun gələcəkdə müvəffəqiyyətinin rəhnidir.

Müasir dərslərə qoyulan tələblər:

- * Dərslərin didaktik məqsədləri və məzmunu ilə təyin olunan, ciddi və vahid daxili məntiqi olmalıdır;
- * Proqram tələblərini və dərslər standartlarını, şagirdlərin bacarıq və tələbatlarının diaqnostikasını, müəllimin imkanlarının özünü qiymətləndirməsini nəzərə alaraq qurulmalıdır;
- * Dəqiq didaktik istiqaməti və özünəməxsus xüsusiyyətləri olmalıdır;
- * Konkret nəticələrə istiqamətlənməlidir;
- * Rəşional quruluşa və tempə malik olmalıdır;
- * Materialın öyrədilməsi öz quruluşuna görə variativ olmalıdır;
- * Biliklərin əksər hissəsi yaradıcı tapşırıqların yerinə yetirilməsi yolu ilə müstəqil axtarış prosesində əldə edilməlidir;
- * Dərslərin əsas tərəfi fərdi təlim olmalıdır.

Müasir dərslərin effektivlik kriterləri bunlardır:

- * Konkret formalaşdırılmış gözlənilən nəticəyə istiqamət;
- * Şagirdin canlı, şəxsi dəyərli biliklərinə istiqamət;
- * Dərslərin istiqamətverici və tərbiyəvi məsələlərinə diqqət;
- * Şagirdin yaradıcı idrak fəaliyyətinə əsaslanma;

- * Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır;
- * Dinamikliyi, intensiv təlim metodlarını nəzərə alır;
- * Kəşf etməklə öyrənmə;
- * Diskussiyaların varlığı;
- * Şəxsiyyətin inkişafı.

Belə dərsi hazırlamaq və keçirmək asan deyil, bunun üçün müəllimlik fəaliyyətinə məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Bu gün müəllim üçün yaxşı fənn müəllimi olmaq kifayət deyil, ona yeni informasiya texnologiyalarını bil-mək; şagirdləri müstəqil qərarı qəbul etməyi bacarmaq, onlar üçün məsuliyyət daşımağı öyrətmək zəruridir.

Müasir dərs dedikdə fəal (interaktiv) dərs nəzərdə tu-tulur. Fəal (interaktiv) təlim nədir? “Fəal (interaktiv) təlim” şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçılarla əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlim nəzərdə tutulur. Son illərdə respublikamızda çox müəllim fəal təlim üsulu ilə tanış olmuş və müxtəlif treninqlərdə iştirak etmişdir. Müəllimlərdə fəal dərslərin hazırlanması, planlaşdırılması və onların həyata keçirilməsi üçün vacib olan ilkin təcrübə toplanmış, əsas bilik, bacarıq və vərdislər formalaşmışdır.

Fəal (interaktiv) dərs müəllimin çəkdiyi zəhmətin, yaradıcı axtarışın nəticəsini müəyyən edir. Bu gün məktəblərdə və orta ixtisas təhsili müəssisələrində də müasir təlim metodları və dərstdə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi baxımından qarşıda duran məqsəd və vəzifələr müəllim tərəfindən planlaşdırılır və təlim prosesində həyata keçirilir. Dərsin hər bir dəqiqəsi nə qədər səmərəli və şagirdlərin fəallığı şəraitində keçərsə, nəticədə bir o qədər sevindirici olur. Müasir təlim metodlarının tətbiqi, elektron dərslərin təşkili, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübələrinin öyrənilməsi və işdə tətbiqi, açıq dərslərin dinlənilməsi və təhlili dərstdə istifadə edilən təlim üsullarının məqsədyönlü olması, texniki vasitələrdən və əyani vəsaitlərdən istifadə, müəllimin fasilitator bacarıqları, ver-diyi tədqiqat sualı tələbələrin çalışqanlığını artırır, onların tədqiqat apararaq elmlərin əsaslarına sərbəst yiyələnməsinə səbəb olur. Müasir təlim metodlarından istifadə zamanı tələbələrin təfəkkürü, idrakı inkişaf edir. Bu, müxtəlif tapşırıqların qruplarda icrası, təhlil etmə və nəticə çıxarma, layihələrin hazırlanması və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə formalaşır. Fəal təlim metodlarının əsas məqsədi tələbələri müasir dünyadakı həyata hazırlamaq, müstəqil düşünmək,

sərbəst fikir və rəy söyləmək, qərar qəbul etmək, tənqidi təfəkkürü formalaşdırmaq, onlarda cəmiyyətimizin demokratikləşdirilməsi işində fəal iştirak etməyə lazım olan keyfiyyət və bacarıqları inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Təlimlə tərbiyənin vəhdəti də müasir dərsin qarşısında qoyulmuş mühüm tələbdir. Dərs şagirdlərin mənəvi inkişafına, əxlaqca təkmilləşməsinə xidmət göstərməlidir. Qruplarda aparılan tədqiqat işləri zamanı tələbələrin əməkdaşlığı nəticəsində bir çox problemlər meydana çıxır ki, müəllim bunun da öhdəsindən ustalıqla gəlməli və tələbələrin şəxsiyyətinə, tərbiyəsinə, əxlaqına qiymət verərək onları düzgün istiqamətləndirməlidir.

Təlimin şagirdyönümlü olması müəllimi dərsə daha ciddi, yaradıcı münasibət bəsləyərək planlaşdırma aparma-sına sövq edir. Müəllimlər müasir dərsi planlaşdırarkən, ilk növbədə, motivasiya və tədqiqat sualını hazırlamalıdır. Bunun nəticəsində tələbəyə həm mövzu, həm də tədqiq edəcəyi sual aydın olur. Bu sual dərsin digər mərhələləri üçün sütun olmalı, mövzunun bünövrəsi olmalıdır. Tədqiqat zamanı paylanan materialın dolğunluğu, düzgünlüyü və yığcamlığı tələbənin vaxtında nəticə çıxarmasına səbəb olur. İşçi vərəqlərində verilmiş suallar tətbiqetmə zamanı tələbənin yaradıcılığını üzə çıxarmağa şərait yaradır.

MÜASİR TƏLİM PRİNSİPLƏRİ

1.Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi.

Nə üçün uşaqlar erkən yaş dövründə daha fəal olurlar?

Elmi araşdırmalar göstərir ki, insan bütün ömrü boyu qazanılan məlumatın təxminən 70% ni 6 yaşa qədər əldə edir. Paradoks ondan ibarətdir ki, məktəbə daxil olduqdan sonra uşağın idrak fəallığı mühüm dərəcədə ləngiməyə başlayır. Bu nəyə görə baş verir? İş ondadır ki, məktəbə qədər dövrdə uşaq dünyanı bir tədqiqatçı kimi dərk edir: o suallar verir və suallara cavab tapmaq üçün imkanı daxilində olan müxtəlif mənbələrdən istifadə edir və ilk növbədə, öz təcrübəsinə əsaslanır. Onu əhatə edən dünyanı müstəqil dərk edərək uşaq öz maraqlarına görə fəaliyyət göstərir. Birinci sinifə daxil olarkən uşaq elə bir təlim mühitinə düşür ki, harada onun vərdiş etdiyi, ona yaxın və təbii olan təlim üsulunu dərk etmək tələb olunur. Müəllim tələb edir ki, uşaq ona diqqətlə qulaq asıb dediklərini yadda saxlasın, təlimatlarını dəqiq həyata keçirsin və bu təlimata aid olmayan sualları az versin.

Bununla şagirddən demək olar ki, passiv mövqeyin tutması, tədqiqatçı roldan imtina etməsi və müəllim tərəfindən verdiyi məlumatla kifayətlənməsi tələb olunur. Bu cür təlim prosesinin mərkəzində şagird yox, müəllim olur. Məhz müəllim təlim prosesinin fəal iştirakçısı olur və şagirdə nəyi və necə dərk edilməsini diktə edir. Bunun nəticəsi olaraq şagirdin dərk etmə imkanları məhdudlaşır, onun ehtiyacları, maraq və qabiliyyəti nəzərə alınmır.

Deməli, şagirdi fəallaşdırmaq üçün, ilk növbədə, vacibdir ki, o bir şəxsiyyət kimi təlim prosesinin mərkəzi obyeti kimi çıxış etsin. Təlim uşağın maraq və tələbatlarına, onun bilik səviyyəsi, imkan və qabiliyyətlərinə yönəlməlidir. Müəllim şagirdə şəxsiyyət kimi yanaşmalı, onun fərdi cəhətləri nəzərə alınmalı və hörmət əsasında münasibətgöstərilməlidir.

2. Fəal idrak prinsipi

Tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığını, təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə “ilk kəşf” sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsini yaratsın. İdrak fəallığı, ilk növbədə, təfəkkürün fəallaşması əsasında yaranır. Buna nail olmaq üçün təlim prosesində idrak fəallığını stimullaşdıran problemləli situasiyalar yaradılmalıdır. Uşağda bu problemin həlli tələbatın yaranması nəticəsində bütün idrak prosesləri də fəallaşır, o yeni bilikləri kəşf etməyə yönəlir.

3. İnkişafedici təlim prinsipi.

Görkəmli rus psixoloqu, müasir pedaqogikanın banilərindən biri olan L.S Viqotskinin nəzəriyyəsinə görə təlim inkişafı qabaqlamalı, uşağın “qarşıdakı (yaxın) inkişaf zonasına” yönəldilməlidir. Bu inkişaf zonasında uşağın potensial imkanları mərkəzləşib və onların aktuallaşması üçün xüsusi təlim şəraiti yaradılmışdır. Buna nail olmaq üçün şagirdlərə onların imkanlarına uyğun lakin bir qədər mürəkkəb tapşırıqları müstəqil həll etmək üçün vermək və eyni zamanda, müəllim və digər böyüklərin tərəfindən bunun üçün suallar verməklə, vasitələr göstərməklə istiqamətləndirmək lazımdır. Yəni təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində aşkarlanan bilik bacarıqları əldə etmək imkanlarına tuşlanmışdır. İnkişafedici təlim, ilk növbədə, təfəkkürü və yaradıcılığı formalaşdırır.

4. “Qabaqlayıcı təlim” prinsipi

Müasir dövrdə baş verən sürətli dəyişikliklər təlimin qarşısında şagirdlərin həyata hazırlanması məsələsini daha kəskin qoyur. Bunun üçün, ilk növbədə, təlim cəmiyyətin inkişaf təmayüllərini əks etdirməli və yeni nəsilləri yaxın gələcəkdə təşəkkül tapacaq dünyada fəaliyyətə hazırlamalıdır. Məsələn, məktəb şagirdə əsas baza bilik, bacarıq və vərdişləri verməklə kifayətlənməməlidir və eyni zamanda, onun dərk etmə fəallığını, hər şeyi öyrənmək həvəsini və digər zəruri keyfiyyətləri formalaşdırmalıdır. Şagirdə zəruri olan informasiyanı müstəqil əldə etməyi, onu yenidən işləməyi və düzgün tətbiq etməyi öyrətməlidir.

5. Təlim - tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi.

Təlim - tərbiyə sisteminin çevikliyi onun real şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinin olmasında öz təzahürünü tapır. İctimai mühitin və şagirdlərin dəyişən tələbləri nəzərə alınmaqla, təlim proqramlarının məzmununun, tədris proqramlarının qurulmasının, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin, pedaqoji texnologiyaların seçilməsinin sistematik təzələnməsi baş verməlidir. Çevik təlim-tərbiyə sistemində daha çox təlimin differensiallaşmasına, şagirdlərin müxtəlif məlumatın işlənməsi və mənimsənilməsi üsullarının nəzərə alınmasına üstünlük verir. Buna nail olmaq üçün müəllim çalışmalıdır ki, hər bir şagirdə fərdi yanaşsın. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi bir nəticə olaraq şagirdlərdə biliklərin daha çox yaradıcı və praktiki tətbiqinə yönəlməsində öz əksini tapır.

6. Əməkdaşlıq prinsipi

“Müəllim-şagird” qarşılıqlı münasibətləri sistemində onların hər biri təlim prosesinin gedişində tərəf müqabil kimi iştirak etməlidirlər. Əməkdaşlıq təlim prosesinin kollegial və dinamik şəkildə keçməsinə öz əksini tapır. Əgər şagird təlim prosesində müəllimlə bərabər hüquqlu şəxs kimi çıxış edərsə, bu onun fəaliyyətində yeni bir keyfiyyət yaradır: şagirdin özünə inamı artır, o öz fikrini çatdırmağa qorxmur, öz potensial imkanlarını gerçəkləşdirir. Əməkdaşlıq prinsipi müəllimdən tələb edir ki, o şagirdin qiymətləndirilməsində daha çox dəstəkləyici qiymətlərdən istifadə etsin. Əməkdaşlıq təlim mühitini şagird üçün daha əlverişli edir.

7. Dioloji təlim prinsipi

Məsələlərin birgə həlli gedişində özünün və qrup üzvlərinin fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini müəyyən edə bilməsi və faydalanması məqsədi ilə hər bir şagirdin müzakirələrdə və qrupun işində iştirakı təmin edilməlidir. Təlim prosesinin bütün şagirdlərin müxtəlif nöqtəyi nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla, dioloji təlim tədrisin məzmununu daha da zənginləşdirmək imkanı yaradır, nəticə çıxarma prosesinə təsir edir.

FƏAL TƏLİMİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Fəal təlim üzrə öyrədici - yeni bilik verən dərslər fəal təlimin prinsipləri əsasında qurulur. Bu dərslərdə müvəffəqiyyətlər qazanmaq üçün müəllim **“fəal təlim”, “motivasiya”, “fasilitasiya”, “qrup işi”** anlayışlarını və **“iş vərəqləri”**ni hazırlamağı, onların mahiyyətini mükəmməl bilməli və onları həyata keçirməyi bacarmalıdır.

Fəal təlim tədris və dərkətmə fəaliyyətinin təşkilinin və idarə edilməsinin elə usullarının məcmusudur ki, onlar üçün aşağıdakılar səciyyəvidir:

- Təlimin subyekt – subyekt xarakter daşması;
- Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi, təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- Şagirdlərin bütün dərs prosesində fəallığı;
- Dərsin əvvəlində problemlə situasiyanın yaradılması və problemin həlli prosesi;
- Düşündürücü və istiqamətləndirici suallar vasitəsi ilə şagirdlərin yeni bilikləri müstəqil **“kəşf”** edilməsinə yönəldilməsi;
- Dərsin tədqiqat üsulu vasitəsi ilə keçirilməsi;
- Dərsin dialoq şəklində aparılması, əks əlaqənin yaradılması;
- Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi;

Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim şagirdlərin yaddaşının yeni elmi biliklərlə zənginləşməsinə deyil, düşünmə qabiliyyətinin və müstəqil bilik əldə etmək və mənimsəmək bacarığının sistematik olaraq inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Bu zaman şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında elmlərin əsas qanunauyğunluqlarını aşkar etmək, parlaq, xüsusi olaraq seçilmiş, ən mənalı və ümumi dərs materialının öyrənilməsi prosesində mühüm və dərin ümumiləşdirmələrə gəlib çıxmaq bacarığı əldə edirlər.

Şagirdin mövqeyi **“kəşf edən”, “tədqiqatçının”** mövqeyidir. Şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçısı olaraq bu prosesdə tədqiqatçı kimi çıxış edirlər və bilikləri fəal axtarış və kəşflər prosesində mənimsəyirlər.

Müəllimin mövqeyi **“bələdçi”, “aparıcı”** mövqeyidir, problemlə vəziyyətləri planlı və istiqamətlənmiş surətdə təşkil edir, şagirdlər qarşısında tədqiqat məsələlərinin meydana çıxmasına şərait yaradır və onların həllinə metodik kömək göstərir.

FƏAL TƏLİMİN MEXANİZMİ

Mexanizm – 1. Problemlı şəraitin yaradılması – Şagirdin qarşısında problemler qoyulur və onları problemi həll etməyə yönəldilməsi nəticəsində idrak fəallığı yaranır.

Mexanizm – 2. Şagird - tədqiqatçı, müəllim - bələdçi – Fəal təlim zamanı şagird subyekt mövqeyini tutmalıdır. Şagird tədqiqatçı, müəllim isə bələdçi rolunu həyata keçirməlidir. Şagirdlər bilikləri müstəqil şəkildə tədqiqat zamanı əldə etməlidir.

Mexanizm – 3. Dialoqun və əməkdaşlığın zəruriliyi Fəal təlim dialoji şəkildə, əməkdaşlıq şəraitində keçirilir.

Mexanizm – 4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar – Şagirdlərin idrak fəallıqlarını saxlamağın mühüm vasitəsi onların psixoloji dəstəklənməsidir. Müəllimin xeyirxah münasibəti, şagirdə hörmət və etibar, onların bacarığına inamdır.

Fəal və ənənəvi dərslin quruluşunun müqayisəsi

FƏAL DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ	ƏNƏNƏVİ DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ
1. <i>Motivasiya</i> (Problemin qoyulması, fərziyyələrin irəli sürülməsi)	1. Ev tapşırığının yoxlanılması
2. <i>Tədqiqatın aparılması</i> (fərziyyələri yoxlamaq üçün tapşırıqları həll etmə prosesində məlumatların, faktların axtarılması və toplanılması)	2. Öyrənilən mövzuların sorğusu (frontal və fərdi sorğu)
3. <i>Məlumat mübadiləsi</i> (əldə edilmiş məlumatların təqdim olunması)	3. Yeni mövzuya dair mühazirə
4. <i>Məlumatın müzakirəsi və təşkili</i> (məlumatın müzakirəsi, təsnifi, əlaqələndirilməsi)	(yeni mövzunun izahı)
5. <i>Nəticələrin çıxarılması</i> (nəticələrin fərziyyələrlə müqayisəsi və onların təsdiq olunub – olunmaması haqqında nəticənin çıxarılması)	4. Aydın olmayan məsələlərin açıqlanması və dəqiqləşdirilməsi
6. <i>Produktiv</i> (yaradıcı) tətbiqetmə	5. Yeni dərslin möhkəmləndirilməsi üçün sual və tapşırıqlar
7. <i>Qiymətləndirmə və Refleksiya</i> (hər mərhələdə aparıla bilər)	6. Reproduktiv (təkraredici) tətbiqetmə
	7. Qiymətləndirmə (əsasən axırda və müəllim tərəfindən aparılır)

Fəal dərsin işlənilib hazırlanması

1. Dərsin məqsədlərini müəyyən etmək;
2. Dərsin növünü (induktiv və ya deduktiv tədqiqat) müəyyən etmək;
3. Dərsin motivasiyasını işləyib hazırlamaq;
4. Tədqiqat suallarını qısaca ifadə etmək;
5. Tədqiqat aparma mərhələsini planlaşdırmaq və bunun üçün aşağıdakıları müəyyən etmək:
  - ✓ Tədqiqat üçün tapşırıqları və üsulları;
  - ✓ İş formaları;
  - ✓ Məlumat mənbələrini;
  - ✓ Tədqiqatın aparılması üçün planı;
  - ✓ İş vərəqlərini;
6. Fasilitasiya üçün suallar hazırlamaq;
7. İnformasiyanın təşkilinin mümkün üsullarını müəyyən etmək;
8. İdeyaları və çıxarılmalı olan nəticələri qısaca ifadə etmək;
9. Dərsin hər mərhələsinə sərf olunan vaxtı müəyyən etmək;
10. Qiymətləndirmənin metod və üsullarını müəyyən etmək;
11. Dərs üçün lazım olan ləvazimat və təchizatı müəyyən etmək;
12. İşin gedişinin (müəllim və şagirdin fəaliyyətinin) səmərəli təşkilinin yollarını müəyyən etmək;

Dərsin quruluşu planlaşdırılarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- a) Müxtəlif təlim fəaliyyətlərinin (dinləmə, müşahidə, nəqletmə, oxu, yazı, misal həlli, suallara cavab və s.) orta davam etmə müddəti 10 dəqiqədən çox olmamalıdır;
- b) İstifadə edilən metodların (söz metodu, əyani metodlar, praktik metodlar, müstəqil iş və s.) sayı 3-dən az olmamalıdır;
- c) Gərginliyi aradan qaldırmaq üçün emosional pauzaların (tapmaca, yanıltmac, məzəli əhvalat, atalar sözü, müxtəlif misallar, musiqi və s.) sayı 2-3 dəfə olmalıdır;

- d) I sinifdə təlimin texniki vasitələrindən istifadə edərkən diafilmlər 7-15 dəqiqə, kinofilmlər 15-20 dəqiqə, televiziya verilişi 15 dəqiqədən çox olmamalıdır;
- e) Şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır;
- f) I sinifdə yazı, dərsin əvvəlində 3dəqiqə, dərsin ortasında 2 dəqiqə, bütün dərs müddətində 7-10 dəqiqə olmalıdır;
- g) I sinif şagirdlərinə (II yarımdən başlayaraq) ev tıpşırıqları ehtiva edən həcmdə verilməlidir, şagird onları 1 saata yerinə yetirə bilsin.

Dərs prosesində müəllim aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- a) Şagirdlərlə ünsiyyətdə dərsin mərhələlərindən, vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif formalar fikirləşib tapmalıdır;
- b) Həm verbal (toxunma, başını sığallama, və s.), həm də ünsiyyətdən istifadə etməlidir;
- c) Təlimi subyekt-subyekt münasibətləri formasında qurmalıdır. Şagird müəllimin təlim fəaliyyətinin obyektinə yox, dərstdə yaradılan təlim şəraitindən istifadə edərək öz inkişaf səviyyəsini yüksəldən subyektdir.

FƏAL DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASI BACARIĞI

Planlaşdırmada yeniliklər

Fəal dərslin səmərəliliyini artırmaq üçün ən mühüm şərtlərdən biri dərslin planlaşdırılmasıdır. Fəal dərslin yaradıcı xarakterinə baxmayaraq, onun uğuru dərslin bütün mərhələlərinin öncədən “ölçülüb - biçilmə”sindən asılıdır. Dərsə hazırlıq üçün yetərinca səy və vaxt sərf etmiş müəllim dərslin keçirilməsi zamanı bir qədər az əziyyət çəkəcəkdir.

Planlaşdırma təlimin məqsədlərinin müəyyənləşməsindən başlanır. Dərslin səmərəliliyini təmin edən ən başlıca və mühüm amil təlim məqsədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Təlim məqsədlərinin bir neçə təsnifatı mövcuddur. Ən tanınmış təsnifatlar aşağıdakılardır:

1. Müəllimin fəaliyyətinin xarakteri üzrə: öyrədici, inkişafedici, tərbiyəedici
2. İdrak sahəsində əldə olunan nəticələrin səviyyəsi üzrə;
3. İdrak prosesinin səviyyəsi üzrə hafizənin və təfəkkürün müxtəlif növləri; (məntiqi, tənqidi, yaradıcı)

Azərbaycanda müəllimlər əsasən birinci təsnifat ilə tanışdırlar. Təcrübə göstərir ki, müəllimlər çox zaman təlimin məqsədlərinin müəyyən edilməsinə əhəmiyyət vermirlər və ya onu etməyi bacarmırlar. Tez-tez gələn səhvlərdən biri təlimin məqsədi kimi yalnız öyrədici məqsədləri müəyyən etməkdir. İnkişafedici və tərbiyəedici məqsədlər isə kölgədə qalır və müəllim fəaliyyətini istiqamətləndirmir. Təlim məqsədlərini müəyyən edərkən müəllim aşağıdakı amilləri nəzərdə tutmalıdır:

- tədris materialının xüsusiyyətini;
- bu dərslin keçirilən mövzu üzrə dərslə silsiləsində tutduğu yeri və sinfin hazırlıq səviyyəsini.

Planlaşdırma zamanı müəllim 4 əsas suala cavab verməlidir:

- Nə öyrədilməli?
- Necə öyrədilməli?
- Hansı şəraitdə?
- Nəticələri necə qiymətləndirmək olar?

Ənənəvi olaraq bu suallara cavab kimi təlim tərbiyə prosesinin strukturu şərti olaraq aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarət sistem kimi təsvir edilir:

1. Tədris plan və proqramları və ya təlimin məzmunu (nə öyrədilməli?);
2. Təlim metodları (Necə öyrədilməli?);
3. Təlim-tərbiyə prosesinin təşkili (Hansı şəraitdə?);
4. Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi (nəticələri necə qiymətləndirmək olar?).

Lakin ənənəvi təlim modelində və real təlim prosesində bu komponentlərin hər birinin əhəmiyyəti və xüsusi çəkisi arasında ciddi uyğunsuzluq vardır. Xüsusilə, bu sistemin **təlim tərbiyə prosesinin təşkili** kimi mühüm tərkib hissəsinə adətən az əhəmiyyət verilir, çünki təlimin təşkilinin ancaq formal cəhətləri nəzərə alınır. Müşahidəmiz göstərir ki, müəllim işində də şagirdə çatdırmalı dərslərin məzmunu (yəni hansı bilik öyrənilməlidir?) üstün tutulur. Lakin bununla müəllim təlim-tərbiyə prosesinin əsas tərkib hissəsinin yalnız birini nəzərdə tutur və təlim prosesində əhəmiyyət daşıyan digər amilləri (necə, hansı şəraitdə) nəzərdən qaçırır.

Bu nöqsanları aradan qaldırmaq məqsədilə xüsusi təlim modeli müəyyənləşdirilmişdir. Təlim modelinin 4 əsas komponenti var:

1. Təlimin məzmunu
2. Təlimin metodları
3. Öyrədici mühit
4. Qiymətləndirmə

Hər bir sistemin müvəffəqiyyətlə işləməsi üçün onun bütün tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilməlidir. Məsələn, təlimin məzmunundan asılı olaraq təlim metodları, öyrədici mühit və qiymətləndirmə üsulları da müvafiq olaraq seçilməlidir. Təlim sisteminin komponentləri arasında əlaqə yaradan üsullar təlim prosesinin iki əsas istiqamətini (məqsədini) göstərir:

1. Şagirdlərin idrak prosesinin (təfəkkür, hafizə, diqqət, təxəyyül proseslərinin və bununla əlaqədar əsas bilik, bacarıq və vərdislərinin) inkişafı;

2. Şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafı (şagirdin sosial-psixoloji, emosional-iradi) inkişafı.

Bu iki amil təlim-tərbiyə prosesinin uğurunun əsas meyarı olmalı və həmin prosesin qurulmasının istiqamətini müəyyən etməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən hər bir komponent bu iki istiqamətə yönəlməlidir və onların arasında əks əlaqə və uyğunluq yaradılmalıdır.

Bununla təşkil olunan təlim modeli müəllimə tədris prosesini qurmaq üçün əsas örnəklər verir:

1. Müəllim dərsi planlaşdıraraq nəzərdə tutmalıdır ki, məqsədlərin planlaşdırma mərhələsində təlim prosesinin 4 əsas komponenti nəzərə alınmalıdır.

2. Təlim modelinin hər bir tərkib hissəsi təlimin 3 əsas məqsədinin - öyrədici, inkişafedici və tərbiyəedici həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir.

3. Göstərilən sxemin əsasında müəllim təlim məqsədlərini qoyarkən şagirdlərin idrak proseslərinin və şəxsi xüsusiyyətlərin inkişafına seçilən tədrisin məzmununun, təlim metodlarının, öyrədici mühitin və qiymətləndirmənin meyar və üsullarının necə təsir göstərəcəyini nəzərə almalıdır.

Bütün bunları nəzərə alan müəllim təlim - tərbiyə prosesinin səmərəsini təmin etməsində uğur qazanacaq.

Dərsin məqsədlərini müəyyənləşdirəndən sonra artıq fəal təlimin quruluşuna əsasən dərsi mərhələlər üzrə planlaşdırır. Buna dair növbəti **“Fəal (interaktiv) dərsin mərhələlərinin həyata keçirilməsi qaydaları və yolları”** mövzusunda dəqiq göstərişlər tapa bilərsiniz.

Fəal dərslərin planlaşdırılmasında məzmun xəttinin, standart və alt standartların seçilməsi da vacibdir.

Məzmun xətləri ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılması üçün müəyyən olunan fənn kurikulumunun zəruri hissəsi olub, şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək və onu sistemləşdirmək məqsədi daşıyır.

Nümunə üçün göstərək: Ana dili təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq, məzmun xətləri təhsilin bütün pillələri üzrə aşağıdakı kimi təyin edilmişdir:

- Dinləyib – anlama və danışma
- Oxu
- Yazı
- Dil qaydaları

Hər məzmun xəttinin standartı və alt standartları mövcuddur ki, yuxarı siniflərə keçdikcə alt standartlar dəyişir və mürəkkəbləşir. Standartların seçilməsi dərslərin məqsədindən asılıdır. Müəllim məqsədi aydınlaşdırdıqdan sonra kurikulumdan standart və ya alt standart seçir. Müəllim “Dil qaydaları” məzmun xəttinin standartlarına nəzər salır və mövzu üzrə şagird nəyi nümayiş etdirməli olduğu standartı və alt standartı müəyyənləşdirir.

DƏRSİN TIPLƏRİ

Dərsi planlaşdırarkən müəllim dərsin hansı növünə malik olduğunu da müəyyənləşdirir. Fəal (interaktiv) dərsin 2 əsas növü var: induktiv və deduktiv tədqiqat. Məlum olduğu kimi, induktiv tədqiqat xüsusi bliklərdən ümumi biliklərə doğru irəliləyir, deduktiv tədqiqat isə əksinə. Dərsin induktiv və ya deduktiv növünün seçilməsi dərsin məqsədindən asılıdır.

İnduktiv tədqiqatın gedişi	Deduktiv tədqiqatın gedişi
1.Motivasiya. Sualın verilməsi. Yeni problemin qoyulması. Fərziyyələrin irəli sürülməsi	1. Motivasiya. Keçmiş dərsdə kəşf olunmuş ümumiləşdirilmiş biliyin yada salınması və ya yeni biliyin (ümumiləşdirmənin) təqdim olunması. Bu bilikləri yeni faktlarla təsdiq etmək üçün tədqiqat suallarının qoyulması və fərziyyələrin irəli sürülməsi.
2.Tədqiqat. Yeni məlumatların təqdim olunması, qoyulan suala cavabın tapılması və fərziyyələrin yoxlanılması üçün tədqiqat zamanı faktların axtarılması	2.Tədqiqat. Yeni məlumatların təqdim olunması və ümumi ideyanı (fərziyyəni) təsdiq etmək üçün yeni faktların axtarılması
3. Məlumat mübadiləsi. Tapılan faktların təqdimatı.	3. Məlumat mübadiləsi. Tapılan faktların təqdimatı
4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili. Məlumatın müəyyən xüsusiyyətinə görə təsnifatı və ya başqa yolla təşkili	4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili. Məlumatın müəyyən xüsusiyyətinə görə təsnifatı və ya başqa yolla təşkili

İnduktiv tədqiqat daha çox yeni mövzunun keçirilməsi zamanı istifadə olunur;

Deduktiv tədqiqat daha çox mövzunun möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur.

Fəal dərsin induktiv və deduktiv tədqiqat növləri adətən ardıcıl şəkildə, bir-birindən sonra keçirilir: induktiv tədqiqat deduktiv tədqiqata keçə bilər və əksinə.

Dərsin növündən asılı olaraq onun quruluşu da bir qədər fərqlənəcək.

FƏAL TƏLİMİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

- Təfəkkürə əsaslanır.
- Dərs dialoq şəklində aparılır.
- Şagirdlər bütün dərs zamanı fəallıq göstərir.
- Dərsin əvvəlində problem situasiya yaradılır.
- Müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və əks əlaqə yaradılır.
- Qrup işindən geniş istifadə olunur, şagirdlər birgə fəaliyyət göstərir.
- İş vərəqlərindən istifadə olunur.
- Müxtəlif bilik mənbələrindən istifadə olunur.
- Biliklər yaradıcı şəkildə tətbiq olunur və s.

FƏAL TƏLİMİN ÜSUL VƏ TEXNİKALARI

Qeyd etdiyimiz kimi, fəal təlimi həyata keçirən çoxlu sayda müxtəlif üsullar vardır. Hər bir üsulun öz texnikası mövcuddur. Dərsin səmərəsini artırmaq üçün bu üsullardan düzgün istifadə etmək çox vacibdir. Odur ki, biz lazım olan üsul və texnikaların bəzilərinin izahını veririk.

№	ÜSUL	TEXNİKALAR
1	Beyin həmləsi	Beyin həmləsi və ya “Əqli hücum” (Brainstorming) BİBÖ (KWL) Auksion (Auction) Klaster (Cluster) Suallar (Questioning) Sinektika
2	Müzakirələr	Diskussiya (Discussion) Çarpaz müzakirə (Debate) Müzakirə xəritələri (Discussion map) Klassik dialog Açıq iclas (Forums) Dairəvi müzakirə
3	Rollu oyunlar	Rollu oyun (Role play) Modelləşdirmə (Simulation) İşgüzar oyunlar (Business play) Səhnələşdirmə (Dramatize)
4	Prezentasiyalar	Təqdimatlar (Demonstration) Ekspert qrupu (panels) Esse (Esse)
5	Tədqiqatın aparılması	Problemin həlli (Problem solving) Kublaşdırma (The cube) Konkret hadisənin tədqiqi (Case study) Venn diaqramı (Venn diagram) Layihələrin hazırlanması (Projects) Sosioloji sorğu (sorğu vərəqləri) Müsahibə (Interview) Refleksiya (reflection) “İdeyalar xalısı”
6	Məntiqi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	“Alqoritmın çıxarılması – analizdən sintezə” “Ən mühümü” “Tapşırıqlar qrupu üçün süjet əsasının yaradılması” Qaydalara əsaslanan oyunlar: oyun-tapmaca, oyun-yarış. Alqoritm üzrə təsvir (zəncirlər)

№	ÜSUL	TEXNİKALAR
7	Tənqidi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	Meyar üzrə qiymətləndirmə Ambivalent qiymətləndirmə Cisim və ya hadisəyə müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən baxılması (Viewpoint)
8	Yaradıcılığa yönəldilmiş metodlar	Yaradıcı əsərlərin yaradılması Əşyaların qeyri-adi istifadəsi Proqnozlaşdırma (prognosis) Atalar sözləri üzrə iş Fantaziyanın binomu Fokal obyektlərin metodu Morfoloji qutu (morfoloji analiz, təkmilləşdirmə) Sinektika
9	Təşkilati metodlar	Ziqzaq və ya mozaika (Jigsaw Puzzle) Karusel (Carousel) "say" "ad günləri sırası üzrə say" "ümumi xüsusiyyət" "püşkatma" "mozaika" Sosiometrik üsul "mahnı axtarışında"
10	Fəallaşdırma	Müsbət iş iqliminin yaranmasına imkan yaradan oyunlar (Climate setters) Buz əridən oyunlar (ice breakers) Fəallaşdırma oyunları (Energizers)

Beyin həmləsi

1953-cü ildə Amerika psixoloqu A.Osborn tərəfindən ideyaların yaradılması (cəmlənməsi, yığılması) və məsələlər həlli vasitəsi kimi təklif edilmişdir. Bu metodun məqsədi problemin həlli yollarının araşdırılmasını öyrənmək, şagirdlərin sərbəstliyini, fikir azadlığını müstəqil düşüncəsini inkişaf etdirməkdir. Uşağın fərziyyələri tənqid edilmədən qəbul olunur. Bu texnika üçün 5-10 dəqiqə vaxt ayrılır və bütün qrupda birlikdə iş gedir. Bu metoddan məşğələlərin əsasən motivasiya və ümumiləşdirmə mərhələsində istifadə olunur.

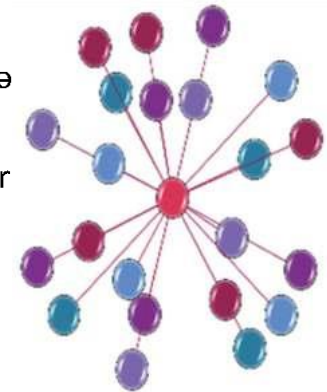
BİBÖ

Biz artıq nəyi bilirik, nəyi öyrənməliyik. Burada məqsəd uşaqların mövzu barəsindəki əvvəlki təcrübəsini nəzərdən keçirmək və yeni biliklər verməklə, uşağın düşüncəsini optimallaşdırmaqdır. Bu texnikadan motivasiya və yekunlaşdırma mərhələsində istifadə oluna bilər. Vaxt maksimum 10-15 dəqiqə, iş forması böyük və kiçik qruplara və yaxud cütlərlə aparılır. Həm yeni bilik öyrədən, həm də ümimiləşdirici məşğələdə istifadə oluna bilər.

Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Klaster və ya şaxələndirmə

Texnikanın öyrədilməsində məqsəd uşaqları mövzu haqqında açıq və sərbəst düşünməyə sövq etmək və onların lüğət ehtiyatını zənginləşdirməkdir. Müəllim mövzunu müəyyənləşdirir və lövhədə “hörümçək toru”na oxşar qrafik çəkir. Mərkəzi sözdən başlayaraq hər uşağın fərziyyəsi qeyd edilir. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər çox fikir söylənməlidir. Bu metod fərdi, cütlərlə, kiçik və böyük qruplara ayrılaraq edilə bilər. Vaxt 5-7 dəqiqə olmalıdır, mövzu uşaqlara tanış olmalıdır. Çünki uşaqların cisim və ya hadisə haqqında

məlumatlılığı vacibdir. Bu metoddan həm mövzunun motivasiya mərhələsində uşaqların bu haqda nə bildiklərini aydınlaşdırmaq, həm də məşğələnin sonunda – onların təzə nə öyrəndiklərini aşkara çıxarmaq məqsədi ilə istifadə edilə bilər.

Suallar

Dəqiq sualı vermək və alınan məlumatları tutuşdurmaq bacarıqları məntiqi və tənqidi təfəkkürü formalaşdırır. Uşaqlarda idrak fəallığının artırılması və həmçinin təfəkkürün inkişafında, biliyin əldə edilməsində və xüsusən, tədqiqatın aparılmasında sualların böyük əhəmiyyəti vardır. Uşaqlara qapalı və açıq suallar verilməlidir. Yeri gəldikdə “açar” sözlərin köməyi ilə də suallar verilməlidir. Uşaqlara “aşağı”, “orta”, “yüksək” səviyyəli suallar vermək olar.

Anlayışın çıxarılması

Oyun və ya tapmaca formasında keçirildikdə uşaqlarda həmişə yüksək fəallıq yaradır. Onların həm məntiqi, həm də tənqidi təfəkkürünü fəallaşdırır. Yeni anlayışlar müstəqil olaraq çıxarılır. Məs: müəllim lövhəyə bir rəngli dairə asır. Dairənin ortasında sual işarəsi yazılmışdır. Onun digər üzündə səkil var. uşaqlar bu şəkilin nə olduğunu tapmalıdır. Uşaqlara kömək məqsədilə müəllim gizlənmiş anlayışın altında həmin şəklə aid bir neçə söz yazır və uşaqlara oxuyur. Sonra uşaqların cavabları, “fərziyyələri” dinlənir. Düzgün cavab alınana kimi yeni xüsusiyyətlər və misallar göstərilir. Bu texnikanın təşkilinə təxminən 8-10 dəqiqə vaxt verilir. Məşğələ böyük qrupla aparılır. Anlayışın çıxarılması metodundan dərslərin motivasiya mərhələsində istifadə edilir.

